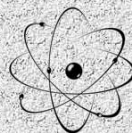

ДУХОВНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ЗМІСТУ ТА ЦІЛЕЙ ПОСТСУЧАСНОЇ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: НА ПЕРЕТИНІ РЕЛІГІЙНИХ ТА СВІТСЬКИХ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ

Наука -
школі

У статті здійснено аналіз змісту духовності в освітньому процесі. Обґрунтовується необхідність подолання раціоцентричної моделі духовності та переорієнтації освітньої діяльності в якості мети на духовність синтетичного типу, що поєднує раціональні та трансцендентальні складові. У зв'язку з цим ставиться проблема поєднання релігійних та духовних цінностей у процесі формування духовної культури підрастаючого покоління.

УДК 124.5: 37.013.46

Ключові слова: філософія освіти, духовність, раціоналізм, релігія, цінності, духовна культура, цілі освіти.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день духовно-моральний розвиток і виховання громадянина визнано одним із пріоритетних напрямків розвитку вітчизняної освіти. Розуміння обмеженості раціоцентризму у підходах до формування духовного світу людини призвело до упровадження в практичній освітній процес низки християнознавчих дисциплін, насамперед „Християнської етики”. Цей процес, однак, викликає неоднозначну реакцію. Церква, на думку багатьох громадян, відділена від держави, а відтак упровадження релігійних аспектів духовно-морального виховання сприймається як шлях до „клирикалізації” освіти і, відповідно, втручання Церкви у державні справи. У зв'язку із цим можна констатувати, що сучасний національний виховний ідеал

у практичному освітньому процесі являє собою сукупність скоріше морально-етичних якостей, ніж духовно-моральних характеристик особистості, і, по суті, до формування духовності на основі поєднання релігійних та наукових підходів має досить посереднє відношення. На практиці програми духовно-морального виховання реалізуються в школі у формі виховання морально-етичного, що представляє собою певну суму знань, вчень про мораль, і, отже, більш доречно у цьому випадку говорити про етичну освіту (нехай це навіть і

**Михайло
РОМАНЕНКО**

Ректор ДООППО,
доктор філософських
наук, професор

Директор школи, ліцею, гімназії № 1-3 2015

вивчення християнської етики, а не етики загалом) як про навчання, а не виховання. Воно формує світогляд особистості у тому напрямку, який задається авторами навчальних посібників з християнознавчих дисциплін. А між тим поняття духовно-морального виховання як шлях до становлення духовності особистості є прилученням до певної системи поглядів на світ і відповідної системи моралі. Світоглядно нейтрального духовно-морального виховання не може бути апіорі, і у сучасній школі воно дотепер ґрунтується на світоглядній основі філософського матеріалізму, антропоцентризму, які в цілому достатньо однобоко, а саме раціоналістично та соціоцентрично, інтерпретують поняття духовності людини.

Стан дослідження проблеми. Духовність як складову та мету освітньої діяльності досліджують у своїх роботах такі автори, як: А.Алексєєнко, Т.Власова, С.Лебедев, С.Резніков та інші. Загальноновизнано, що духовність має стати інтегративною метою освітньої діяльності, зорієнтованої на розвиток людини. Однак її зміст у цьому контексті як синтетичного раціонально-трансцендентного утвору практично не досліджується.

Мета дослідження. Характеристика раціонально-трансцендентного змісту духовності як цілі освітньої діяльності та складової освітнього процесу.

Вклад основного матеріалу. Що стосується практичних напрямів становлення синтетичної моделі практичного освітнього процесу, що орієнтується на формуванні духовності на основі поєднання раціональних та трансцендентальних засад, то, на нашу думку, існуюча практика викладання у школах основ християнської етики має бути суттєво розширена якраз завдяки доповненню освіти етично орієнтованої освітою духовно орієнтованою. При цьому ми опираємося на визначення духовності, які мають поширення у практичному процесі духовно-морального виховання як

детермінуючого компонента духовно-морального розвитку особистості. Це являє собою її сутнісну, інтегральну й динамічну характеристику, яке виражається у рівні свободи, відповідальності, сенсу, трансцендентності, любові, стійкості, впливовості особистості та здатностях, що ґрунтуються на цих якостях і виражаються у можливості давати духовно-моральну оцінку всьому, що відбувається поза й усередині себе; діяти відповідно до власної системи духовно-моральних цінностей; впливати на навколишній світ і, в першу чергу, на інших людей, виходячи зі своїх ціннісно-значеннєвих і моральних установок [1].

Беручи до уваги, що духовність у сучасній освіті має розглядатися як інтегрована мета освітньої діяльності, її вивчення має відігравати роль фундаментальної основи загальної освіти, бази для самовдосконалення особистості й соціальної взаємодії на принципі єдності свободи та відповідальності. Досвід освоєння духовно-моральних змістів і цінностей культури допоможе плідному освоєнню таких галузей і форм суспільного знання, як історія, мистецтво, природознавство, право, економіка й політика, і дозволить вирішити одне з найбільш актуальних завдань сучасної загально-освітньої школи – становлення гармонійно розвиненої людини, сумлінного трудівника, відданого сім'янина і патріота Батьківщини. Освоєння духовності як культурного феномену дасть можливість поєднати процес її формування із сприйняттям соціокультурного досвіду попередніх поколінь, представленого в культурно-історичній традиції [2].

Метою освоєння духовності як культурного феномену є усвідомлення освітніми суб'єктами провідних ціннісних орієнтацій вітчизняної цивілізації, прилучення нових поколінь до змістів рідної культури, розвиток внутрішнього світу особистості заради утвердження нею себе діяльним суб'єктом, збереження й збільшення багатства національної традиції у сфері духовно-морального та

соціокультурного досвіду. Духовно-моральне виховання допомагає передусім засвоєнню кращих духовних і моральних принципів, вироблених людством протягом своєї історії; втіленню в життя моральних традицій українського народу; збереженню й збільшенню духовних, культурних і наукових цінностей суспільства.

На особистісному рівні мова йде про гармонійний духовний розвиток кожної особистості, прищеплювання їй основних принципів моральності: доброти, чесності, бажання опікуватися про близьких, зміцнення сімейних уз, любові до дітей і поваги до старших. Разом з тим саморозвиток особистості у межах освоєння культури духовності має поєднуватися з вихованням патріотів, що прагнуть служити своїй Батьківщині й народу і мають розвинену національну самосвідомість, громадян правової демократичної держави, що поважають права і свободи особи, проявляють національну та релігійну терпимість. У сфері особистісного розвитку мова йде про розкриття творчого потенціалу особистості, формування в неї почуття відповідальності, патріотизму, громадянськості, безкорисливої любові до Батьківщини, малої батьківщини, родини і співвітчизників, сприяти виробленню власної життєвої позиції та світогляду, формувати орієнтацію на базові цінності вітчизняної культури.

Упровадження вивчення духовності як складової культури має сприяти і загальному покращенню духовного клімату в освітньо-соціокультурному просторі завдяки розвитку нових форм співпраці освітян та громадськості. Акцентуватися має передусім посилення духовно-моральної спрямованості при висвітленні подій і явищ громадського життя засобами масової інформації, активна протидія пропаганді зразків масової культури, заснованих на культі насильства та інших антидуховних цінностях. Важливу роль має також відігравати об'єднання зусиль родини, освітніх установ, органів управління освітою,

громадських організацій, релігійних конфесій у вихованні й соціалізації підростаючого покоління.

Вивчення духовності як культурного феномену дозволяє модернізувати вітчизняну освіту і на технологічному рівні. Воно орієнтує на актуалізацію сучасних педагогічних методів і технологій, що включають у себе колективні форми навчання, рефлексію, осмислення досвіду, усвідомлення значеннєвих переживань, організацію соціально значимої діяльності, взаємодію з реальним життям традиції у відкритому освітньому просторі тощо. Методи роботи зі змістом духовності повинні сприяти визначенню власної життєвої позиції й світогляду особистості на основі осмислення педагогічно організованого досвіду орієнтації на базові цінності вітчизняної культури. Вони включають організацію діалогу, що дозволяє співвідносити різні життєві установки, соціальний і особистісний досвід, соціокультурні й етноконфесійні традиції з метою досягнення засад миру і згоди.

Потрібно також вказати на відповідність вивчення духовності основним трендам розвитку вітчизняної освіти у контексті реалій глобального освітнього простору. Духовна культура допомагає реалізувати принцип ціннісної орієнтації, що має визначальну життєву значимість для формування системи цінностей особистості, а також і принцип особистісно орієнтованого підходу у духовно-моральному вихованні. В умовах формування глобального культурно-освітнього простору особливе значення має орієнтація духовної культури на збереження історичної пам'яті народу та виховання на традиціях, що сприяє становленню історичної самосвідомості людини, впливає благотворно на формування високоморальної соціально активної особистості, яка вміє здійснювати соціальний прогноз, виходячи з розуміння сутності сьогодення, інваріантності минулого й альтернативності майбутнього; усвідомлювати історичну відповідальність

за свою діяльність. Також важливу роль духовна культура відіграє у вирішенні такої важливої задачі сучасної глобальної освіти, як забезпечення інформаційної захищеності суб'єктів освітнього простору. Вона допомагає забезпечувати захист людини від тих видів інформації, які становлять небезпеку для її фізичного, морального та духовного здоров'я [3].

Ми вважаємо, що вивчення духовності як культурного феномену зможе відігравати інтегруючу роль у плані переорієнтації освітньої діяльності на завдання формування духовності як синтетичного раціонально-трансцендентального особистісного утвору. Реалізація міжпредметних зв'язків в освітньому процесі на основі об'єднуючої функції культури духовності сприяє виробленню цілісного світосприйняття і сучасного наукового світогляду в освітніх суб'єктах, формуванню в них інтегрованих уявлень про різні форми духовної активності людини, вираженої у науці, релігії, мистецтві, соціальній практиці, у взаємопроникненні гуманітарних і природних дисциплін у самосвідомість суб'єктів освітньої діяльності. Виховна система, що ґрунтується на інтегруючій ролі культури духовності, дасть можливість реалізувати соціально орієнтовані проекти, а також забезпечує взаємодію з живими явищами і подіями традиції у відкритому освітньому просторі.

Система духовно-морального виховання має вибудовуватися як відкритий соціально-виховний простір, який має два рівні організації: школу й соціум. У загальноосвітній школі має вводитися з 1 по 11 клас предмет „Духовна культура”. Він будеться на культурологічній основі, не порушуючи наукового характеру шкільної державної освіти. З кожним класом зростає значення міжпредметних зв'язків, і в старшій школі духовна культура стає освітньою сферою, інтегральним гуманітарним освітнім простором, що відтворює у цілісності культурно-історичний світ України, її духовні цінності (насамперед цінності

православної культури, а також інших традиційних для України конфесій).

При цьому духовно-моральне виховання не обмежується тільки когнітивною складовою. Моральні ідеали перетворюються з об'єктивних значень в особистісні сенси, якщо будуть затребувані освітніми суб'єктами, увійдуть у їхній світ, у їхній суб'єктивний простір. Імпульсом до цього може стати інтеграція набутих знань і різноманітних форм соціокультурної діяльності. На соціально-просторовому рівні організації виховного простору учні включаються у проведення соціальних і культурних практик, що організовуються освітніми закладами разом з основними суб'єктами соціального виховання. До числа таких практик можна віднести наступні, як-от: військово-патріотичні заходи, екологічна робота, участь у наданні соціальної допомоги нужденним тощо. Необхідно знайти певний інтегруючий механізм, що дозволяє сполучати отримані знання і конкретні вчинки, моральні вибори, на цих знаннях засновані. Цим інтегруючим механізмом виступає педагогічно організована навчальна діяльність освітніх суб'єктів. Проблема, поставлена в рамках вивчення духовної культури, одержує більш глибоке вирішення при звертанні до безпосередніх соціально-культурних практиків. Створення відкритого простору духовно-морального виховання дозволяє формувати у молодого покоління діяльне й відповідальне відношення до всього, що відбувається в країні і світі, здатність до творчого перетворення дійсності на різних рівнях.

Сьогодні саме інтегроване розуміння духовності як світсько-релігійного, раціонально-трансцендентального освітнього феномену лежить в основі взаємопроникнення релігії та освіти. Іде активний процес проникнення релігійного змісту у світське освітнє знання, а діяльності релігійних організацій – в організаційні питання освітнього процесу. Як справедливо підкреслюють дослідники С. Лебедев і Н. Реутов, „збереження

моральності у суспільстві, формування духовності – це один із ключових напрямків співробітництва релігійних організацій і світської освіти як державно-громадської інституції, заснований на тому, що релігійні традиції за всіх часів були важливим носієм і генератором загальнолюдських духовних цінностей” [4, с. 39].

Розвиток інтеграції раціонально-трансцендентального характеру у сфері освіти, орієнтованій на духовність як інтегровану мету освітньої діяльності, розглядається сьогодні як суттєва умова оптимізації освітньої системи, що здобуває нову якість і нові потенційні можливості у межах становлення постсучасних практик. І.В. Метлик характеризує процес інтеграції конфесійно-орієнтованої освіти у систему світської школи в такий спосіб: „Включення знань про релігію в навчально-виховну діяльність сучасної світської школи являє собою об’єктивний соціально-педагогічний процес заповнення цілісності змісту освіти у державних і муніципальних установах відносно знань про релігію як тип світогляду особистості в сфері національної і світової культури” [5, с. 207]. Визначальним аспектом проблеми такої інтеграції є перевизначення місця й функцій трансцендентної складової духовності, духовної культури у світській системі освіти.

У наш час у вітчизняній системі освіти не існує єдиної моделі освоєння духовного потенціалу релігійних духовних цінностей. Представляється, що оптимальна для нашого суспільства форма їх освоєння повинна дистанціюватися від формування як негативного, так і надцінного відношення до власне релігійних цінностей, поведінкових установок і моделей інтерпретації дійсності. Зміст навчання покликаний орієнтувати увагу на конкретно-історичні традиції існування релігійної духовності та її впливи на культуру і спосіб життя національного співтовариства.

Формування і розвиток інтеграції світського й релігійного поняття ду-

ховності в освіті орієнтує на наявність нормативно-правових, світоглядних, соціально-ідентифікаційних і організаційно-педагогічних базових умов такої інтеграції. Нормативно-правові й організаційно-педагогічні базові умови інтеграції одночасно можуть бути інституціональними механізмами, що перебувають у компетенції держави, які й піддаються прямому регулюванню, на відміну від світоглядних і соціально-ідентифікаційних базових умов інтеграції, які виходять за рамки державної компетенції і мають на увазі непряму регуляцію.

На сьогодні слід констатувати, що основні суб’єкти інтеграції раціональних та трансцендентних складових духовності в освітньому процесі зацікавлені в оптимальному соціальному партнерстві, але при цьому існують певні бар’єри для налагодження діалогу. Факторами, що перешкоджають проникненню релігійного змісту у світське духовне виховання, згідно з оцінками експертів і вчителів-предметників, є: установки атеїстичного виховання й освіти, що зберігаються; секуляризована свідомість освітніх суб’єктів і їх соціального оточення; недоліки й протиріччя у вітчизняному законодавстві про свободу совісті; недостатність нормативно-правового і науково-педагогічного забезпечення процесу інтеграції релігійних духовних цінностей у навчально-виховну діяльність світських освітніх установ; недостатня базова підготовка педагогічних працівників в області змісту й методів вивчення релігійної духовної культури у світській школі, дефіцит необхідного для такої підготовки й ведення навчально-виховного процесу наукового, інформаційного й учбово-методичного забезпечення; ігнорування поліконфесійного складу учнів у сучасній школі [6].

Аналіз практичних аспектів проблеми духовності як єдності раціонального та ірраціонального вимірів в освіті був би неповним без врахування наявного досвіду у цій царині в європейських країнах, враховуючи прагнення вітчизняної освіти стати

складовою європейського освітнього простору. Слід сказати, що в цілому використання духовно-ціннісного потенціалу релігії в Європі розглядається в якості важливої частини виховання духовності й у той же час залежить від історико-культурної традиції, конкретних соціально-політичних обставин у тій або іншій країні [7, с. 6].

Необхідність присутності релігійних духовних цінностей в освіті, як вважають багато дослідників, безпосередньо впливає з реальної соціокультурної ситуації у більшості європейських країн. Крім того, проблема духовності у зв'язку з релігійними цінностями вирішується в тісному зв'язку з вихованням громадянськості, яке містить у собі освіту в області прав людини, цивільних прав і свобод, мирного співіснування, глобальних проблем і міжкультурного діалогу й у цілому спрямоване на виховання здатності жити разом у людей, що представляють різні культурні традиції.

На позиції підтримки духовних цінностей релігійного характеру в освіті поступово у процесі еволюції власних поглядів перейшов всесвітньо відомий німецький філософ Юрген Хабермас, який, зокрема, вважається фундатором найбільш інноваційної галузі філософського знання сучасності – медіа-філософії. В останні роки він відстоює ідею постсекулярного суспільства й вважає, що у сучасній демократичній державі віруючі й світські люди не мають потреби протиставляти себе один одному й у якості громадян повинні вирішувати загальні проблеми. За словами Ю. Хабермаса, „нам також слід очікувати від світських громадян саморефлектуюче подолання секуляристського саморозуміння модерності... Доти, поки світські громадяни переконані у тому, що релігійні традиції й релігійні співтовариства у певному змісті є архаїчними залишками передмодерних суспільств, які продовжують існувати в сьогоденні,

вони будуть розуміти свободу совісті як культурну версію консервації вимираючого виду. З їхнього погляду, релігія більше не має ніяких особливих причин для існування. І для них принцип відділення держави від церкви має мирський сенс збереження індиферентності. Секулярні громадяни повинні сприймати свій конфлікт із релігійними поглядами в якості *раціональної передбачуваної незгоди*” [8, с. 15].

У рекомендаціях, прийнятих Парламентською асамблеєю Ради Європи у жовтні 2005 р., підкреслюється необхідність для урядів створення умов для розвитку релігійної освіти. Школа при цьому розглядається як найважливіший компонент формування критичного мислення майбутніх громадян і міжкультурного діалогу на основі вивчення, зокрема, історії й філософії основних релігій. Відповідно у більшості країн використання релігійних цінностей розглядається в якості важливої складової частини виховання особистості як відповідального громадянина плюралістичного суспільства [9, с. 64]. Одним з важливих етапів у вирішенні цих проблем став міжнародний дослідницький проект „Релігія й освіта: внесок у діалог або фактор конфлікту в мінливих суспільствах європейських країн”, який здійснювався у 2006-2009 рр. у Німеччині, Норвегії, Нідерландах, Англії/Уельсі, Франції, Іспанії, Росії й Естонії. У доповіді відзначається, що незалежно від наявної національної традиції релігійної освіти, необхідно впроваджувати таку концепцію навчання, яка націлена на всебічний розвиток здатностей школярів, на міжкультурний діалог, на розвиток критичного мислення й незалежності в оцінці джерел. У той же час освіта має поєднувати в собі об'єктивне знання й здатність до емпатичного розуміння різних релігійних традицій такими, якими вони є. Школа повинна залишатися світською, але ця світськість не є ні антирелігійною, ні прорелігійною.

Висновки. Для переорієнтації практичного освітнього процесу з морально-етичних на духовно-моральні цілі виховання необхідні розробка та упродовження вивчення духовності як культурного феномену. Відмова від державної монополії на ідеологію та об'єктивний процес розширення розуміння духовності через включення релігійно-трансцендентної складової дають підстави для упродовження у вітчизняній системі освіти *принципу полісуб'єктності*. Сьогодні інтегроване розуміння духовності як раціонально-трансцендентального освітнього феномену лежить в основі взаємопроникнення релігії та освіти. Соціальною платформою інтеграції може виступати світська конфесійно-орієнтована модель освіти з акцентуванням духовності як мети діяльності, що поєднує в собі елементи світського й релігійного змісту освітнього знання. Вона орієнтує на спеціальне поглиблене вивчення духовної культури конкретної релігії у контексті цінностей цієї культури для людини та суспільства. При цьому основні зусилля повинні бути спрямовані на формування оптимальних умов для ефективного функціонування освітнього простору загалом як простору формування духовності його суб'єктів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексеенко А. П. Духовність: сутність, еволюція, форми виявлення в етносі : автореф. дис. ... докт. філос. наук : 09.00.04 / Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна / А. П. Алексеенко. – Харків, 2007. – 32 с.
2. Бодак В. А. Релігія як феномен універсуму культури : християнський контекст : автореф. дис. ... докт. філос. наук : 09.00.11 / В. А. Бодак; Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. – Київ, 2006. – 32 с.
3. Власова Т. И. Педагогика духовности / Т. И. Власова. – Москва : Изд-во АПКППРО, 2009. – 262 с.
4. Лебедев С.Д. Образование и религия в современном российском обществе / С. Д. Лебедев, Н. Н. Реутов // Alma mater (Вестник высшей школы). – 2008. – № 10. – С. 38-41.
5. Метлик И. В. Религия и образование в светской школе / И. В. Метлик. – Москва : Планета-2000, 2004. – 286 с.
6. Степанова Е. А. Религия и образование в Европе: дебаты о взаимной совместимости / Е. А. Степанова // Известия Уральского федерального университета. Серия 1: Проблемы образования, науки и культуры. – 2011. – Т. 92. – № 3. – С. 6-15.
7. Резніков С. І. Науковий та релігійний дискурси у методології філософсько-освітнього дослідження феномена духовності / С. І. Резніков // Грані. – Дніпропетровськ, 2014. – № 6 (110). – С. 59 – 63.
8. Habermas J. Religion in the Public Sphere / Habermas J. // European Journal of Philosophy. – 2006. – № 14 (1). – P. 1-25.
9. Willaime J.-P. Different Models for Religion and Education in Europe / J.-P. Willaime // Religion and Education in Europe: Developments, Contexts and Debates. – Munster : Waxmann, 2007. – P. 57-66.

Михаил Романенко

Духовность как составляющая содержания и целей постсовременной образовательной деятельности: на пересечении религиозных и светских духовных ценностей

В статье осуществлен анализ содержания духовности в образовательном процессе. Обосновывается необходимость преодоления рационалистической модели духовности и переориентации образовательной деятельности в качестве цели на духовность синтетического типа, что соединяет рациональные и трансцендентальные составляющие. В связи с этим ставится проблема сочетания религиозных и духовных ценностей в процессе формирования духовной культуры подрастающего поколения.

Ключевые слова: философия образования, духовность, рационализм, религия, ценности, духовная культура, цели образования.

Mykhajlo Romanenko

Spirituality as a constituent of the content and purposes of post-modern education activity: on the crossing of religious and secular spiritual valuables

Analysis is provided in the article of spirituality content in educational process. Necessity is grounded of overcoming rational-centric model of spirituality and reorientating educational activity on spirituality of a synthetic type that can unite rational and spiritual constituents. In this connection, a problem arouses concerning unification of religious and spiritual valuables in process of forming spiritual culture of overcoming generation.

Key words: philosophy of education, spirituality, rationalism, religion, valuables, spiritual culture, education purposes.